

Тамара Торчинська,
Людмила Роєнко

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ФОРМУВАННЯ
МОВНО-МОВЛЕННЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА ОСНОВІ
ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ПІДХОДУ**

У статті розглянуто актуальну проблему, що стосується підготовки майбутніх учителів до формування мовно-мовленнєвої компетентності молодших школярів на основі лінгвокультурологічного підходу. З'ясовано психолого-педагогічні передумови підготовки майбутніх учителів до збагачення мовлення учнів українською лексикою. Обґрунтовані можливості студентів та учнів початкової школи до вивчення лінгвокультурологічної роботи над українською лексикою. Висвітлено готовність студентів та учнів початкової школи до лінгвокультурологічної роботи на уроках української мови.

Ключові слова: мовленнєва компетентність, лінгвокультурологічний підхід, українська лексика, професійна діяльність, мовленнєві уміння, культура мовлення, лексичні одиниці.

The article considers the actual problem concerning the training of future teachers for the formation of speech competence of junior pupils on the basis of linguocultural approach. The psychological and pedagogical preconditions of future teachers training for enrichment of students' speech in Ukrainian vocabulary are revealed. The readiness of students and pupils of elementary school for linguistic and cultural work at Ukrainian lessons is highlighted.

The urgency of the chosen topic of study is determined, firstly, by the need to prepare a future teacher for the study of Ukrainian vocabulary on the basis of the linguocultural approach; secondly, the formation of a Ukrainian-speaking personality capable of communicatively justified use of lexical means of the Ukrainian language in all kinds of speech activity; thirdly, the need to form students' ability to see common and different in languages, cultures, value their own and respect the culture of another people.

Among the subjects of the elementary school course, the decisive role in the education, and development of the individual belongs to the mother tongue. It is precisely from the skills and abilities of the mother tongue (reading, asking and answering, speaking, retelling, listening and reading, expressing their thoughts orally and in writing) will depend on the success of the student in mastering the knowledge of all other subjects, the growth of his overall development, the increase of the cultural level, expansion of the horizons.

Keywords: linguistic competence, linguocultural approach, Ukrainian vocabulary, professional activity, speech skills, speech culture, lexical units.

Демократичні перетворення, що відбуваються в суспільстві, вносять свої корективи в реорганізацію шкільної освіти, а саме – потребують перегляду усталених підходів до навчання української мови як державної у школах з багатонаціональним контингентом учнів.

Як зазначається в Державному освітньому стандарті з української мови, мета навчання державної мови спрямована на формування комунікативної компетенції, яка сприятиме органічному входженню особистості в українське суспільство, дасть можливість ознайомитися з особливостями національної культури і традиціями українського народу, а також реалізувати основні функції спілкування.

Важливо виховувати толерантне, доброзичливе, зацікавлене ставлення один до одного українців і носіїв інших мов та культур.

Саме такий підхід до вивчення української мови дає можливість ознайомлювати дітей не лише з українською матеріальною і духовною культурою, етикою, мораллю, а й показувати взаємозв'язок, взаємовплив мов, культур українського народу та інших народів, що живуть в Україні.

Досягнення цієї мети передбачає відповідну роботу на уроках української мови, літературного читання, народознавства. Так, важливою з цього погляду є соціокультурна лінія змісту навчання мови, яка зазначена у державному стандарті.

Проблемам нового підходу до вивчення української мови, що ґрунтується на визначенні взаємодії мови і культури, мови і світобачення та традицій українців, присвячені роботи учених О. Неживого, В. Ужченка, В. Кононенка. Особливий інтерес становлять методичні дослідження українських науковців Н. Голуб, Т. Груби, Т. Коршун, Т. Левченко, що стосуються збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою українською лексикою.

Результати спостережень за навчально-виховним процесом у початковій школі свідчать про недостатній рівень лінгвокультурологічної компетенції вчителів; відсутність належної системи у проведенні роботи з етнокультурознавчою лексикою; недостатньо глибокий аналіз текстів етнокультурознавчого змісту.

Актуальність обраної теми дослідження зумовлена, по-перше, необхідністю підготовки майбутнього вчителя до вивчення української лексики на основі лінгвокультурологічного підходу; по-друге формування україномовної особистості, здатної комунікативно виправдано користуватися лексичними засобами української мови в усіх видах мовленнєвої діяльності; по-третє, необхідністю формування в учнів уміння бачити спільне й відмінне в різних мовах, культурах, цінувати свою і поважати культуру іншого народу.

З-поміж предметів початкового шкільного курсу вирішальна роль у навчанні, вихованні і розвитку особистості належить рідній мові. Адже саме від умінь і навичок з рідної мови (читати, запитувати і відповідати,

розповідати, переказувати почуте й прочитане, висловлювати свої думки усно й письмово) залежатимуть успіхи школяра в оволодінні знаннями з усіх інших предметів, зростання його загального розвитку, підвищення культурного рівня, розширення кругозору.

Реалізація нової мети шкільної мовної освіти – формування й удосконалення умінь і навичок учнів щодо володіння рідною мовою в усіх сферах і видах мовленнєвої діяльності – вимагає якісної мовно-мовленнєвої і методичної підготовки майбутнього вчителя.

Майбутній спеціаліст початкової ланки освіти має осмислити основні цілі й завдання початкового курсу української мови, сприйняти й усвідомити ті науково-методичні концептуальні засади, на яких ґрунтується його сучасна модернізація; знати актуальні проблеми методики української мови на сучасному етапі, особливості змісту й організації навчання мови і мовлення, методичні поради до вивчення окремих розділів шкільної програми.

Проблеми професійної підготовки вчителів початкової школи розглядаються у працях учених Ш. Амонашвілі, Н. Бібік, В. Бондаря, І. Зязюна, О. Савченко, Л. Хомич, І. Шапошнікової та ін. Мовленнєві вміння вчителя як об'єктивна ознака його готовності до професійної діяльності вивчалися в дослідженнях Ш. Амонашвілі, Н. Головань, О. Горської, О. Іванової, В. Каліш, В. Усатого.

Мета статті зумовлена необхідністю підготовки майбутніх учителів до вивчення української лексики на основі лінгвокультурологічного підходу.

Мовленнєва компетентність є поняттям комплексним. Спираючись на мовну компетентність, вона охоплює систему мовленнєвих умінь (основних елементів культури слухання і мовлення), формування яких має здійснюватися в 1–4 класах відповідно до вимог програми .

Мовно-мовленнєва компетентність особистості виявляється у засвоєнні знань про мову і сформованості умінь користуватися нею, багатством її виражальних засобів залежно від мети та умов спілкування.

Досліджуючи питання підготовки студентів до формування мовної особистості учнів початкової школи, необхідно брати до уваги технологічний підхід в освіті, а також визначені у педагогіці професійні особливості мовленнєвої діяльності вчителя:

- а) учитель спеціально організовує цю діяльність, керує нею залежно від умов педагогічного спілкування;
- б) кінцевим результатом такої діяльності є досягнення гуманістично спрямованої мети, пов'язаної з вихованням учнів;
- в) добір мовних і мовленнєвих засобів здійснюється залежно від потреб, завдань взаємодії вчителя з учнями;
- г) мовленнєва діяльність педагога в реальній ситуації спілкування будується на відтворенні (рефлексії) стану, поведінки, реакції учнів, вона

регулюється змістом зворотної інформації, яку отримує вчитель;

д) мовлення вчителя є предметом його педагогічного аналізу й самоаналізу, постійного самовдосконалення [5].

Ознайомлення майбутніх фахівців з психолого-педагогічними, лінгвістичними і методичними передумовами формування мовно-мовленнєвої компетентності учнів здійснюється впродовж їхнього навчання. Майбутнім учителям необхідно дати орієнтири в тому, які вимоги до знань учнів вони мають ставити. Як у цих вимогах поєднувати настанову на запам'ятовування окремих лінгвістичних відомостей з прагненням стимулювати мислительну активність учнів, спрямовану на творче застосування здобутих теоретичних знань у практичній мовленнєвій діяльності. Йдеться про те, що коли мовне або мовленнєве поняття, мовна або мовленнєва норма подаються в підручнику у формі визначення, правила, то це зовсім не означає, що й питання для перевірки їх засвоєння мають бути зорієнтовані переважно на звичайне відтворення поданих у підручнику формулювань. Наприклад: Що таке текст? Що називається розповідним реченням? Що називається прикметником? та ін. Зауважимо, що коли такі запитання інколи і ставляться перед учнями, то вони мають з вуст учителя звучати не як самоціль, а як засіб актуалізації засвоєних учнями мовних знань і їх застосування у процесі виконання завдань і вправ з різним рівнем самостійної мовленнєвої діяльності.

Учителеві важливо переконатися передусім у тому, що учень усвідомив подане правило чи формулювання і домагатися того, щоб він на основі здобутих знань навчився розв'язувати особистісно значущі практичні мовленнєві завдання, які виникають перед ним у процесі не тільки навчальної діяльності, а й у різних ситуаціях повсякденного життя і спілкування в школі та поза школою. Для цього слід поставити перед ним такі запитання або завдання, які вимагають певного розчленування правила, визначення, опори на істотні ознаки мовного поняття, на прийоми застосування засвоєного правила, поняття в мовній і мовленнєвій діяльності, на наведення відповідних мовних прикладів або мовленнєвих ситуацій, які свідчитимуть, що учень свідомо засвоїв це поняття, правило, настанову чи пораду. Виявлені мовні і мовленнєві вміння можуть розглядатися як предметномовна компетентність у дії, як уміння ефективно здійснювати комунікацію. Важливо, щоб майбутні вчителі початкової школи, користуючись програмними вимогами, уміли добирати відповідні завдання для учнів з метою формування в них предметної компетенції з розділу, який опрацьовується.

Лінгвокультурологічна компетенція – це така система знань, умінь та навичок кожної окремої особистості, яка віддзеркалює культурний комплекс суспільства. Лінгвокультурологія як наука виникла на межі мови та культури. Вона користується методологічною базою таких наук, як мовознавство, соціолінгвістика, етнолінгвістика, антропологія. Об'єктом

лінгвокультурології є взаємозв'язки мови і культури, їх взаємодія, а предметом – мовні одиниці, що несуть культурологічну інформацію, культурні цінності у формах національної культури й національної мови, мова як форма культури і словесне мистецтво як культура.

Мета лінгвокультурології – вивчення способів, засобів і форм, за допомогою яких мова зберігає в лінгвокультуремах одиниці культури і транслює їх через тексти в суспільну мовну практику.

Лінгвокультурологічний підхід до навчання мови спирається на позиції про те, що мова та культура постають у тісному взаємозв'язку, а людина як член суспільства – це з одного боку основний носій мови, а з іншого – культури суспільства, тобто це творець культури, користувач культури.

Отже, людина – це особистість, яка впливає на формування та розвиток культури окремого суспільства. Учитель початкової школи сьогодні докладає значних зусиль, щоб реалізувати практично всі змістові лінії програми. Водночас маємо зацентувати увагу вчителів початкової школи на проблемі формування лінгвокультурологічної компетенції. Лінгвокультурологічний підхід вимагає від майбутнього учителя неабиякої методичної компетенції, оскільки за таких позицій і такого бачення проблеми вчитель має навчити учнів сприймати українську мову не як суто теоретико-граматичний комплекс, а як інтегративну систему, що накопичувалась та вибудовувалась століттями й «замішана» на філософії, історії, етнографії, духовній культурі, традиціях, обрядовості, фольклорі не одного покоління українців.

Важливим завданням майбутніх учителів є у процесі формування лінгвокультурологічної компетенції учнів початкової школи сформувані ставлення до мови загалом та до рідної мови як до феноменального явища, що презентує картину світу кожної окремої особистості. З-поміж важливих лінгводидактичних завдань, які повинен реалізувати у процесі лінгвокультурологічного підходу учитель-початківець у системі уроків рідної мови в школі, є такі:

- а) забезпечити розвиток когнітивної культури учнів;
- б) виховувати в учнів культуру спілкування, культуру мислення та культуру поведінки.

Для розв'язання лінгводидактичних завдань у зв'язку з ефективною реалізацією лінгвокультурологічного підходу учитель має формувати в учнів такі уміння й навички:

- лінгвокультурологічні знання (приказки, фразеологія, художні та краєзнавчі тексти, національно-марковані слова, словосполучення та вчення, знання історії рідного краю, його обрядовості, звичаїв, побутового, культурного життя, знання про міфи, вірування, естетичні цінності, культуру поведінки відповідно до ситуації спілкування);
- лінгвокультурологічні вміння (уміння аналізу й синтезу

лінгвокультурологічної інформації, уміння креативно переробляти культурну інформацію, а також творчо використовувати її відповідно до потреб і запиту окремої соціальної групи суспільства).

Ефективним засобом реалізації лінгвокультурологічного підходу на уроках української мови в початковій школі є робота з іменами, висловлюваннями, текстами. Особливо актуальним цей аспект проблеми навчання є для української мови як державної у школах, де в цьому плані важливе значення має лінгвокультурологічний підхід до вивчення української мови де саме вивчення української лексики найповніше виражається саме в лексико-семантичній системі мови.

Майбутній учитель початкової школи повинен орієнтуватися в тому, що перша частина терміна (лінгво...) вказує на те, що формування знань відбувається на уроках мови і засобами української мови; друга частина (країно...) позначає її основний зміст – роботу з текстами і поняттями, які стосуються реалій матеріального і духовного життя українського народу, що є показником національно свідомої мовної особистості.

Вивчення української мови як державної передбачає формування в учнів уявлення про мову як форму вияву культури українського народу, як засіб створення творів мистецтва; розширення уявлень школярів про свою державу – Україну, культуру українського народу, про її особливості в різних регіонах; засвоєння малих українських фольклорних форм, національних формул мовленнєвого етикету, етикетних правил спілкування. Ця робота являє собою перелік культурологічних тем, які орієнтують вчителів початкової школи на добір відповідних текстів, що мають на меті познайомити учнів з історією, звичаями, традиціями, духовною культурою, із нормами людської моралі багатонаціональної держави. Зміст зазначених текстів повинен стати основою, зразком для творення учнями власних усних і письмових висловлювань. Мовні взірці покликані збагатити словниковий запас учнів, формувати лексичну правильність їхнього мовлення, адже знання української мови асоціюється, насамперед, із знанням слів, в той час як володіння мовою – із лексичними навичками, які саме і забезпечують функціонування лексики у спілкуванні.

На уроках української мови майбутній вчитель повинен пам'ятати, що головне завдання навчання мови полягає не тільки в тому, щоб дати комплекс певних лексичних понять, а навчити бачити, відчувати багатство української мови і вміло ним користуватися. Маємо на увазі розпізнавання і розуміння при читанні та аудіюванні, правильне і доречне вживання у говорінні та письмі етнокультурологічних лексичних одиниць як мовних знаків української національної культури, що становлять національно-культурний мовний компонент. Проблеми взаємодії мови і культури, впливу етнокультурних, етнопсихологічних, етносоціальних чинників на мовні процеси в усі часи викликали посилений інтерес з боку як мовознавців, так і вчених інших галузей знань – культурологів, етнологів,

психологів, філософів, фольклористів, міфологів.

Мовна картина світу, як сукупність уявлень людини про навколишній світ, закріплена в системі значень певної мови, у її лексико-семантичній підсистемі загальної семантичної системи, у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, в індивідуальному спілкуванні.

Кожен учитель початкової школи має розуміти значущість цього завдання, тому що вивчення лексики в етнокультурологічному аспекті вимагає окрім понять, передбачених у розділі «Слово. Значення слова» шкільною програмою у 3 класі (лексичне значення слова, однозначні і багатозначні слова, пряме і переносне значення слова, синоніми, омоніми, антоніми, власне українська лексика) введення ще й таких понять, як лексичний фон слів.

К. Д. Ушинський вважав, що потрібно «через слово ввести дитину в область духовного життя народу» [8, с. 254]. Це важливе завдання необхідно розв'язувати, маючи на увазі, що слово – частина висловлювання, головний лексичний засіб.

Лексична і словникова робота із зазначеним пластом лексики повинна відбуватися лише на рівні тексту та висловлювань культурологічної тематики.

Під лексичною роботою потрібно розуміти такі напрямки роботи як:

- знайомство із етнокультурознавчими словами (лексичне і фонове значення);
- з прямим і переносним значенням таких слів;
- з міжмовними омонімами, антонімами, синонімами етнокультурознавчих слів (якщо вони є);
- з використанням таких слів у різних сферах застосування мови;
- з тематичними групами етнокультурознавчих лексем.

Під словниковою роботою:

- формування умінь бачити доцільність (недоцільність) використання етнокультурознавчих лексичних одиниць у певній ситуації, тексті;
- розвиток умінь знаходити і виправляти лексичні помилки і недоліки у змісті, побудові та мовленнєвому оформленні власних висловлювань, спираючись на засвоєні знання;
- розвиток інтересу до міжмовних зіставлень у роботі над лексичним і фоновим значеннями етнокультурознавчих лексем тощо.

Саме такий підхід дає змогу зрозуміти системність мовних явищ. Навчання має базуватися на знаннях і мовному чутті. Оволодіння певними теоретичними відомостями повинно скласти основу, без якої неможливе практичне вдосконалення мовлення і формування лексичних навичок.

Лексичні навички варто розглядати як найважливіший і невід'ємний компонент змісту навчання української мови, а їх формування – метою

навчання у процесі роботи над розділом «Лексикологія».

Така спрямованість вимагатиме ґрунтовних пояснень лексичного значення, лексичного фону та використання у мовленні певного етнокультурознавчого слова, аби кожен учень сприйняв не лише зовнішні ознаки, а й пізнав глибинний зміст лексичної одиниці, збагнув народне бачення того чи іншого явища, що зрештою відображається у прямих і переносних значеннях слова. Тому одним із найважливіших моментів у збагаченні мовлення учнів є розкриття смислового значення невідомих етнокультурознавчих слів і уточнення смислового значення тих слів, які вже закріплені у словниковому запасі учнів. Для адекватного, правильного та доречного оперування етнокультурознавчими лексичними одиницями у процесі навчання і в процесі спілкування, у свідомості учня вчитель повинен сформувати певну структуру значення слова, з'ясування якої може бути досягнуто також і психолінгвістичними методами, що дають можливість дослідити значення безпосередньо у процесі мовленнєвої і пізнавальної діяльності індивіда, а не тільки традиційно лінгвістичними, орієнтованими в основному на вивчення етнокультурознавчих текстів.

Засвоїти лексичну одиницю – означає засвоїти структуру значення іншомовного слова на фоні рідного, оволодіти достатньою кількістю словосполучень, які розкривають семантико-граматичні ознаки слів, а сама організація словникової роботи, її продуктивність залежить від того, настільки методика цієї роботи відповідає не тільки лінгвістичним, а й психологічним і психолінгвістичним закономірностям.

Беручи до уваги етнокультурознавчий пласт лексичного матеріалу, майбутній вчитель має бути готовим до формування таких видів лексичних навичок:

1. Продуктивні лексичні навички, тобто навички правильного вживання етнокультурознавчої лексичної одиниці активного мінімуму в говорінні та письмі згідно із ситуацією спілкування і метою комунікації, що передбачає оволодіння такими операціями:

- виклик етнокультурознавчої лексичної одиниці з довготривалої пам'яті та зовнішньо-мовленнєве відтворення її у потоці мовлення;
- миттєве сполучення етнокультурознавчої одиниці з іншими словами, що створюють синтагму і фразу за правилами лексичної сполучуваності.

2. Рецептивні лексичні навички, тобто навички розпізнавання і розуміння етнокультурознавчих лексичних одиниць активного і пасивного мінімумів при читанні та аудіюванні.

3. Навички обґрунтованої здогадки про значення етнокультурознавчих лексичних одиниць, що відносяться до потенціального словника при читанні та аудіюванні.

4. Навички користування різними видами словників (тлумачних, перекладних, фразеологічних, тематичних, країнознавчих) [7, с. 90–110].

Провідним виступає призначення етнокультурознавчого слова, бо саме воно несе основне комунікативне навантаження, тому і в мовленні воно виражає ставлення того, хто говорить, його емоційний стан, завжди використовується для вирішення певного мовленнєвого завдання.

У процесі навчання української мови лексичні уміння учнів мають бути доведені до оптимального рівня досконалості, оскільки саме такий рівень забезпечує спрямованість уваги людини при здійсненні мовленнєвої діяльності лише на зміст свого висловлювання або того повідомлення, яке вона сприймає на слух або читає.

Робота над лексикою передбачає використання різних форм і видів вправ, методичних прийомів, які сприяють формуванню і розвитку лексичних знань, умінь і навичок. Створено систему вправ, які мають використовуватися за принципом поступового зростання труднощів: від вправ аналітичного характеру до вправ репродуктивно-продуктивних. Охарактеризуємо основні типи цих вправ:

А) вправи на сприйняття етнокультурознавчих лексичних одиниць:

- читання із виписуванням необхідних лексем;
- визначення лексичного значення певних лексичних одиниць;
- визначення лексичного фону певних лексичних одиниць;
- складання словникової етнокультурознавчої статті.

Б) вправи на осмислення етнокультурознавчих лексичних одиниць:

- тематичне групування лексичних одиниць;
- підбір синонімів, антонімів, омонімів;
- підбір міжмовних омонімів (якщо це можливо);
- добір власних прикладів етнокультурознавчих лексичних одиниць.

В) вправи на запам'ятовування етнокультурознавчих лексичних одиниць:

- визначення функції етнокультурознавчих лексик у текстах різних стилів;
- з'ясування сполучуваності етнокультурознавчих слів з іншими словами;
- заміна у тексті слів етнокультурознавчими лексичними одиницями;
- доповнення тексту етнокультурознавчими лексичними одиницями.

Г) вправи на застосування лексичних умінь і навичок у міжкультурному спілкуванні:

- співвіднесення етнокультурознавчої лексичної одиниці із ситуацією як системою взаємостосунків співбесідників;
- включення етнокультурознавчого слова у словосполучення (речення) на основі смислової узгодженості й відповідно до граматичних норм;
- конструювання текстів з етнокультурознавчими лексичними

одинацями;

- виконання завдань творчого характеру (за малюнком, серією малюнків, за опорними словами, з використанням конкретних тематичних груп тощо).

Таким чином, ефективність лінгвокультурознавчого підходу до вивчення української лексики учнями залежить від розвитку таких здібностей, як відчувати, осмислювати, сприймати, запам'ятовувати, логічно мислити, репродукувати.

Отже, майбутній учитель має бути підготовленим до того, що систематичний і цілеспрямований лінгвокультурологічний підхід до вивчення української лексики учнями виконуватиме такі функції: пізнавальну, комунікативну, ціннісно-нормативну і виховну.

Пізнавальна функція дає можливість підростаючому поколінню опанувати знання про історичне минуле й сучасне того чи іншого народу, його культуру, мову, національні традиції, звичаї, обряди. Вона також стимулює прагнення особистості розширити і поглибити ці знання.

Комунікативна функція покликана регулювати міжособистісні стосунки школяра з представниками інших національностей.

Ціннісно-нормативна функція передбачає шанобливе ставлення до історії, культури, мови, національних традицій, психології кожного народу, що є умовою для підпорядкування своїх дій і вчинків вищим моральним нормам, гарантом попередження психічної напруженості у міжнаціональних стосунках.

Виховна функція ставить за мету перетворення морально-етичних норм поведінки щодо представників інших національностей на особисті моральні переконання, оскільки, трансформуючись через індивідуальний досвід і діяльність особистості, здобуті знання або реалізуються, стають стимулами дій, життєвою потребою, або залишаються на рівні знань та ідей.

Важливим напрямом подальших наукових розвідок проблеми є розроблення ефективних шляхів, форм та методичних прийомів з даного напрямку дослідження, тому що питання чуття багатства української мови, вміле користування її лексикою є досить цікавим і продовжує залишатися предметом подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанський М. Д. Лінгвопсихологічні основи навчання і вивчення мови Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці: Рута, 2000. 176 с.
2. Бондаренко Н. В. Мова і розмова Програми та матеріали до уроків української (державної мови) для шкіл національних меншин. К.: Відродження, 2005. № 4. С. 25–29.
3. Вороб'єв В. В. Лингвокультурологические принципы презентации

- учебного матеріала (проблеми концентризма). М.: Наука, 1999. 107 с.
4. Гудзик І. П. Аудіювання українською мовою. Вчимо слухати й розуміти почуте (для шкіл національних меншин): посібник для вчителів початкових класів. К.: Педагогічна думка, 2003. 138 с.
 5. Данилюк Н. Культурологічна лексика сучасної української народної мови. *Дивослово*. 1999. № 8. С. 12–15.
 6. Дудніков В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 48–63.
 7. Пентиліук М. І. Вивчення лексики і збагачення словникового запасу учнів. *Удосконалення змісту і методів навчання української мови*. К.: Рад. школа, 2006. С. 90–110.
 8. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори. К.: Радянська школа, 1983. Т. 1. 467 с.